

Somatski frazemi sa sastavnicom *glava* kojima se oslikavaju društveni odnosi i ljudske osobine

Sanja Merzić

SAŽETAK: Za istraživanje somatskih frazema odlučili smo se zbog činjenice da je izuzetno malo napisanih radova iz oblasti frazeologije bosanskog jezika, a naročito oblasti somatskih frazema, tim više ako se ima u vidu da su somatski frazemi slika historijskih dešavanja, društvenih odnosa, tradicije, kulture, vjerovanja, emocija, mentalnog i fizičkog stanja. Oni su direktna veza između dešavanja u društvu i čovjeka koji se raznim vidovima djelovanja nastoji integrisati u društvo ili istaknuti. U jednom takvom stanju pojedinac je često okvalifikovan raznim osobinama koje su praćene upotrebom frazema. Predmet našeg istraživanja su upravo somatski frazemi kojima se oslikavaju društveni odnosi i ljudske osobine. Somatski frazemi su vrsta frazema koji kao sastavnicu imaju dio tijela. Mi smo se odlučili za frazeme sa sastavnicom *glava* jer ovi frazemi predstavljaju jednu od najbrojnih i najzanimljivijih vrsta za analizu. Istraživanje smo izvršili na način da smo najprije definisali šta su frazeologija i frazem i u kakvoj su vezi s društvenim dešavanjima, kulturom i tradicijom. Potom smo govorili o somatskim frazemima, simbolima i simboličkim riječi *glava*. Zatim smo pristupili analizi somatskih frazema kojima se oslikavaju društveni odnosi i ljudske osobine. Istraživanje je pokazalo da je prisutan znatan broj somatskih frazema kojima se izražavaju iznad spomenuti odnosi i osobine i da oni predstavljaju društvena dešavanja, emocije, kulturu itd. na planu jezika.

Ključne riječi: *frazeologija, frazemi, somatski frazemi, društvo, kultura, tradicija, osobine*

Somatic Phraseological Units With the Constituent *Head* Used for Portraying Social Relations and Human Characteristics

ABSTRACT: Decision to analyze somatic phraseological units was based on the fact that there are few scientific papers from the area of phraseology of Bosnian language, and especially area of somatic phraseological units, the more so if we have in mind that somatic phraseological units are a reflection of historical events, social relations, tradition, culture, beliefs, emotions, mental and physical health. They are a direct link between social happenings and a human being who seeks way to integrate into society or to distinguish from it. In such a state an individual is often classified through many characteristics which are accompanied by use of phraseological units. Subject of our research are somatic phraseological units used to depict social relations and human characteristics. Somatic phraseological units are type of phraseological units which as a constituent have a body part. Area of our interest were phraseological units with the word *head* as a constituent since these phraseological units are numerous and interesting to analyze. The research was carried through defining what is phraseology and phraseological unit, how are they related with social happenings, culture and tradition. Afterwards, we spoke of somatic phraseological units, symbols and symbolic of *head*. Next, we analyzed somatic phraseological units through which social relations and human characteristics are portrayed. Analyses has shown presence of considerable and large number of somatic phraseological units used to portray social relations and human characteristics and it has show they represent social happenings, emotions, culture etc. in the area of language.

Keywords: *phraseology, phraseological units, somatic phraseological units, society, culture, tradition, characteristics*

FRAZEOLOGIJA I FRAZEMI – SLIKA KULTURE I TRADICIJE (UMJESTO UVODA)

Frazeologija je jezička disciplina koja svoje postojanje ostvaruje u jeziku, no motivaciju za svoj nastanak pronalazi u vanjezičkoj stvarnosti, s obzirom da frazeološkim jedinicama oslikava društvene odnose (jednakost (koju karakterizira prisnost i „toplina“), nejednakost (koju karakterizira autoritaran stav i „hladnoća“) – jedni su isključivo poslovne prirode, a drugi su izgrađeni na snažnim emocionalnim vezama), stanja (zdravstveno, finansijsko), emocije (sreću, strah, ljutnju, tugu, gađenje, iznenađenje), kulturne, tradicijske i obrasce ponašanja. Frazeologija poseže za

onim što je naizgled nespojivo, pa tako nalazimo oblike da je neko „bez glave i repa“ ili da neko „ima dasku u glavi“. Posmatrano iz ugla nekog ko se prvi put susreće s ovim frazama, one nemaju smisao ili, u najmanju ruku, djeluju čudno. Međutim, upravo frazeologija otkriva njihovo prvobitno značenje i pokazuje njihovu duboku ukorijenjenost i smisao u društvu koje ih je proizvelo i koje ih koristi, koje obrazuje i slijedi određenu kulturu i tradiciju. Tako nam frazeologija kaže da se onaj ko je bez glave i repa nalazi u stanju zbuđenosti ili da je ono što je bez glave i repa smušeno i nelogično. Ono što želimo reći je da je za razumijevanje frazeoloških jedinica neophodno razumijevanje kulture u kojoj se one upotrebljavaju, a

kulturu čini sve iznad navedeno (društveni odnosi, stanja, emocije, ponašanje, a tu su i vrijednosti, zakoni, moral, vjera, običaji...) te je nepobitna veza između nastanka frazeoloških jedinica i kulture. Kultura je sastavni dio tradicije, o čemu svjedoči slijedeći citat: Tradiciju čine (op. a.) „iskustva i kulturne tečevine (običaji, vjerovanja, norme, vrjednote i dr.) neke zajednice prenošeni – usmeno, pismeno ili primjenom – iz naraštaja u naraštaj (preuzeto s tradicija | Hrvatska enciklopedija, 25.8.2021). O povezanosti frazeologije, kulture i tradicije govore citati koje navodimo:

„Frezeologija se posmatra kao najživopisniji, slikovit i ekspresivan dio jezičkog rječnika, ona je vrsta galerije slika u koju su sakupljene živopisne i zabavne skice običaja, tradicija i predrasuda jedne nacije, uspomene iz historije, isječci narodnih pjesama i bajki.“ (Goshkheteliani, I. prema Antrushina, 2019/20: 18)¹

„Frazologija je lingvistička disciplina koja, zbog svoje veze s kulturom, može biti bolje istražena i može je se bolje razumjeti u kulturnom i historijskom kontekstu nego samo kroz sinhronijsku perspektivu. Tokom historije, frazem može biti podložan različitim utjecajima. Utjecaj kulturnih i historijskih obilježja je očit u evoluciji frazema. Ne može se predvidjeti kako će se njegova vanjska struktura i figurativno značenje razviti.“ (Goshkheteliani, I. prema Dmitrij Dobrovol'skij and Elisabeth Piirainen, 2019/20: 19)²

Govoreći o povezanosti jezika i kulture Lagodenko, J. navodi. "Jezik ne samo da oslikava trenutnu modernu kulturu, nego učvršćuje njeno prethodno stanje i prenosi njene vrijednosti iz generacije u generaciju." (2013: 251)³

U kojoj mjeri frazemi predstavljaju sliku dešavanja u društvu, kulturi, tradiciji, našem djelovanju i izborima najbolje pokazuju riječi Antrushine: "I kakvu raznolikost čudnih i grotesknih slika, likova (pojava op. a.) i ličnosti pojedinac pronalazi u ovoj galeriji slika: tamne konje, bijele slonove, bikove u trgovinama porculana i zelenooka čudovišta, mačke koje bježe iz vreća ili gledaju u kraljeve, pse koji laju na pogrešno stablo i muškarce koji ili nose srce na rukavima ili ga

¹ Prevode citata je uradila autorica rada, a u fusnotama ih navodimo u izvornom obliku.

„Phraseology is described as the most picturesque, colourful and expressive part of the language vocabulary, it is a kind of picture gallery in which vivid and amusing sketches of the nation's customs, traditions and prejudices, recollections of its past history, scraps of folk songs and fairy-tales are collected.“

² „Phraseology is a linguistic domain that, due to its interrelation with culture, can be better explored and understood in a cultural and historical context than merely in a synchronic perspective. In the course of history, an idiom may undergo various influences. The impact of cultural and historical features is evident in the evolution of an idiom. It is unpredictable how its outward structure and figurative meanings will develop.“

³ „Language not only reflects instantaneous modern culture, but fixes its preceding state and conveys its values from generation to generation.“

imaju u ustima ili čak u čizmama.“ (Goshkheteliani, I. prema Antrushina, G., 2013: 26)⁴

U kojoj mjeri su frazemi slika dešavanja u jednoj naciji i odlika kulturnih dešavanja vidimo u citatu: „Frazem, kao izvorni jezički znak, otkriva kulturne osobitosti i kreativnost nacije. Ima simboličnu poveznost sa znacima kulture; nekada djeluje ne samo kao metafora već i kao stereotip, mjerilo (etalon) ili kao kvazi-simbol kulture. (Goshkheteliani, I., 2013: 22) „...frazme kao simbol, stereotip ili mjerilo, pohranjuje u svojoj memoriji određenu fazu razvoja datog društva, njegove vrijednosti i vjerovanja, tradicije i čudorednost, itd.“ (Goshkheteliani, I., 2013: 24)⁵

Na osnovu navedenog možemo vidjeti da je frazeologija jezička disciplina koja je u odnosu na druge jezičke discipline najviše povezana sa vanjezičkom stvarnošću, kulturom, tradicijom, vjerovanjima, društvenim odnosima, emocionalnim stanjima i svim onim što čini jednu zajednicu.

SOMATSKI FRAZEMI

Somatski frazemi predstavljaju jednu od najbrojnijih i najznačajnijih grupa frazema i u bosanskom te ostalim južnoslavenskim jezicima. Zanimljivo je da dijelovi tijela u slavenskim vjerovanjima, ali i u kontekstu vjerovanja drugih naroda, imaju brojna simbolička značenja i širok opseg upotrebe te samim tim primjenu u frazeologiji. Međutim, prije nego što se osvrnemo na simboliku dijelova tijela koji će u sastavu somatskih frazema biti predmet istraživanja, potrebno je definisati somatske frazeme. Prema Marmelić H.: "jedni frazeolozi somatskim frazemima smatraju samo frazeme koji kao sastavnicu imaju dio ljudskog tijela, a drugi u somatsku frazeologiju uključuju i one frazeme koji za sastavnicu imaju dio životinjskog tijela. Osim toga jedni pri određivanju skupine isključuju unutarne organe, dok drugi unutar somatske skupine obrađuju i frazeme sa sastavnicama duša, um, jetra, bubreg itd." (2013: 17)

Razlog njihove brojnosti je taj što čovjek najprije opaža tijelo, odnosno dijelove tijela, te s njim povezuje sva dešavanja (emocije, stanja, društvene odnose, vrijednosti, vjerovanja, osobine, običaje...) "(...) ljudsko znanje o ovome svijetu, a iz njega i cijelo poimanje i shvaćanje našega okruženja, proizišlo iz onoga što nam je prvo postalo poznato, a to je naše tijelo i načini njegova funkcioniranja." (Marmelić, H., 2013: 16)

Još jedan razlog brojnosti ove vrste frazema navode Lakoff i Johnson, a to je da "da ljudi nefizičke pojave

⁴ „And what a variety of odd and grotesque images, figures and personalities one finds in this amazing picture gallery: dark horses, white elephants, bulls in china shops and green-eyed monsters, cats escaping from bags or looking at kings, dogs barking up the wrong tree and men either wearing their hearts on their sleeves or having them in their mouths or even in their boots“.

⁵ „An idiom, as an original language sign, reveals cultural peculiarities and creativeness of the nation. It has symbolic correlation with cultural signs; it sometimes functions not only as a metaphor but as a stereotype, benchmark (etalon) or a quasi-symbol of the culture.“ (Goshkheteliani, I., 2013: 22) „...an idiom as a symbol, stereotype and benchmark, stores in its memory a certain stage of development of a given society, its values and beliefs, traditions and morality, etc.“

razumijevaju na fizički način te da je glavni izvor putem kojeg poimamo okolinu upravo tijelo." (Marmelić, H. prema Lakoff i Johnson, 2013: 16)

SOMATSKI FRAZEMI SA SASTAVNICOM GLAVA

Predmet našeg istraživanja su frazemi sa somatizmom glava. Interes za istraživanje su pobudili jer ne samo da predstavljaju jednu od najbrojnijih vrsta frazema već su i jedna od najekspresivnijih vrsta. Zanimljivo je npr. posmatrati kako se doslovno značenje sintagme *okrenuti glavu od koga* (učiniti pokret glavom u drugom smjeru) transponira u značenje frazema *prestati se interesirati za koga ili što, ne obraćati pažnju*.

Istraživanje je provedeno na osnovu frazema preuzetih iz *Frazeološkog rječnika hrvatskog ili srpskog jezika* (1982) autora Josipa Matešića. Također smo konsultovali *Bosanski frazeološki rječnik* (2012) autorica Coralić Zrinke i Midžić Senije, ali s obzirom da osim navođenja oblika frazema i primjera upotrebe frazema, ne navodi značenje istog, te narušava koncept analize za koju je nužno značenje, nismo se mogli osloniti na preuzimanje primjera iz ovog *Rječnika*. Frazemi su podijeljeni u velike grupe, koje se dalje šire u manje grupe u skladu sa značenjem i podgrupe (podjela prema grupama izvršena je u skladu s podjelom koju navodi Ana Dugandžić u radu *Somatski frazemi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku*).

Grupe u koje smo razvrstali frazeme su:

1. frazemi koji se odnose na ljudske osobine (vanjski izgled, pamet, mudrost, intelektualna ograničenost, luckavost / šašavost / ludost, tvrdoglavost, samostalnost, samouvjerenost, brižnost);
2. frazemi koji se odnose na društvene odnose (brige, problemi, kazna, dosađivanje komu, vodstvo, vlast, odgovornost, garancija, uticaj na koga, pokoravanje, rad, finansijsko stanje, nanošenje štete komu, prevara, obmana, prednost, brak);

SIMBOLIZAM I POVEZANOST S FRAZELOGIJOM

Simbolika glave

Značenjem i porijeklom simbola bave se brojne nauke: matematika, fizika, antropologija, lingvistika, psihologija, filozofija. U humanističkim naukama simbol je "sinoniman pojmu znaka, a pritom se najčešće drži da su svi simboli znakovi, ali da svi znakovi nisu simboli. U tom se smislu simbol smatra posebnom vrstom znaka čija je veza s označenim predmetom motivirana sličnošću (...)" (Preuzeto sa simbol | Hrvatska enciklopedija, 26.8.2021). Filozofi su mišljenja da se naše razmišljanje odvija u simbolima, a da se nauka o simbolima „zasniva na čovjekovoj potrebi da ono nadosjetljivo učini sebi zornim, sukladno vlastitoj egzistencijalnoj situaciji" (Preuzeto sa simbol | Hrvatska enciklopedija, 28.6.2021). U psihologiji, tačnije psihoanalizi, simbol je „oblik kojim je jedna mentalna predodžba (ideja, misao) zamijenjena drugom. Tom se zamjenskom predodžbom u prerusenu obliku u svjesno prenose „zabranjeni" sadržaji" (Preuzeto sa simbol | Hrvatska enciklopedija).

Jezik simbola je zajednički svim ljudima i kulturama. Međutim, u zavisnosti od kulture u kojoj se upotrebljava, simbol može imati drugačije značenje. Kao primjer, navodimo neka značenja riječi *glava* u različitim kulturama i vjerovanjima.

„Glava zapravo metonimijski stoji umjesto mozga, a s obzirom na njegove funkcije simbolizira inteligenciju, sposobnost razmišljanja, zaključivanja, pamet, um i razum. Možemo reći da su stvarne zasluge mozga pripisane glavi zbog ljudskog opažanja vidljivog." (Marmelić, H., 2013: 20)

„Glava je općenito simbol snage aktivnog principa koji uključuje nadmoć u upravljanju, naređivanju i prosvjetljivanju. Glava je i simbol objave duha, u odnosu prema tijelu koje je objava materije. Ljudska glava ima oblik kugle, pa se, prema Platonu, može usporediti sa svemirom, ona je mikrokozam." (Chevalier, J. & Gheerbrant, A. 1983: 164)

„U raznim mitologijama čest je simbol glave, npr. u Egiptu je par glava, jedna muška, jedna ženska bio simbol zaštite od zlih duhova. U grčkoj mitologiji tri glave psa Kerbera, čuvara podzemlja, predstavljaju veze koje pas održava s tri svijeta (Chevalier, J. & Gheerbrant, A. 1983: 164)

„U slavenskoj je starini, kako navodi rječnik *Славянские древности* (SD5: 251–254), glava glavni, gornji dio tijela čovjeka, s kojim su povezane predodžbe o njegovom umu (i bezumlju), životu i smrti, ona je metonimijska zamjena za čovjeka (glava obitelji). Simbolički se povezuje s okruglim predmetima, koji se nalaze u čovjekovoj svakodnevnici (npr. usporedbe s graškom, glavicom kupusa, tikvom itd. nalazimo u zagonetkama, magijskim ritualima)." (Dugandžić, A. 2019: 41)

„U narodnoj svijesti glava se ističe kao simbol razuma, ona je instrument koji upravlja mišljenjem, utjelovljenje ljudskog duha, vlasti i životne sile." (Dugandžić, A. 2019: 42)

SOMATSKI FRAZEMI SA SASTAVNICOM GLAVA KOJIMA SE OSLIKAVAJU DRUŠTVENI ODNOSI I LJUDSKE OSOBINE

Predmet istraživanja bili su frazemi koji se odnose na društvene odnose i ljudske osobine.

Frazemi koji se odnose na društvene odnose

U sastavu frazema ove vrste analizirali smo frazeme kojima se izražavaju: brige i problemi, kazna, dosađivanje kome, vodstvo i vlast, odgovornost i jamstvo, utjecaj na koga, pokoravanje, rad, finansijsko stanje, nanošenje štete komu, prevara i obmana, prednost i brak.

Brige, problemi

Ovom vrstom frazema se izražava određena količina brige, posla, teret koji se nekome nameće, nelagodnost, neprijatnost ili nevolja u kojoj se neko nalazi te brige koje je neko prebrodio.

Frazemi kojima se izražava velika količina brige ili posla su: *buči komu glava* (imati mnogo posla/obaveza/briga; ne znati šta prije započeti), *imati na glavi sto čuda* (imati mnogo briga i mnogo obaveza), *ne znati (ni) gdje je (stoji) komu glava* (biti preopterećen poslom; imati puno briga; biti

zbunjen/smušen), *puca glava komu* (biti u velikoj brizi/na velikoj mucu, ne znati što prije započeti), *puši se (zapuši se) komu glava* (1. imati mnogo briga, biti na velikoj mucu; ne znati što prije početi; 2. ne moći više jasno rasuđivati), *puši se komu u glavi* (biti na velikoj mucu/u velikoj brzi, ne znati što prije početi), *vrti se komu kapa oko glave* (imati mnogo briga).

Frazemi koji se koriste da bi se opisala velika količina posla, teret, brige koje se nekom ili sebi nameću su: *biti komu u glavi* (biti komu na teretu/na brizi), *natrpiti (sebi) na glavu* (preuzeti (nepotrebne) brige/obaveze), *sručiti se/survati se/svaliti se i sl. na čiju glavu* (padatai/pasti komu na teret), *tući koga po glavi* (zadavati komu brige, mučiti/zabrinjavati koga).

Frazemi kojima se izražava nelagodnost, neprijatnost ili nevolja, kao i brige koje je neko prebrodio su: *razbijati se/razbiti se/bititi se/objijati se/lupati se komu o glavu* (imati nevolje/poteškoće/brige, osvećivati se/osvetiti se), *boli/zaboli koga glava* (imati briga, brinuti; imati neprijatnosti/neugodnosti), *prebaciti preko glave* (1. svršiti/zbrinuti što; 2. doživjeti što teško/neugodno; podnijeti, pretrpjeti, prebroditi), *premetnuti/preturiti preko glave* (preživjeti/podnijeti/pretrpiti što neugodno/mučno, prebroditi poteškoće/teškoće) te *olakšati glavu* (osloboditi se brige/terete). Ukupno je pronađeno 19 frazema ove vrste.

Kazna

Za izricanje značenja kazne pronađena su četiri frazema: *dobiti/dobivati po glavi* (1. trpjeti; biti kažnjavan; ispaštati (zbog krivice drugoga); 2. dobivati/dobiti batina, biti izudran), *dati komu po glavi* (naučiti koga pameti, opametiti koga, izudarati koga), *oprati/isprati komu glavu* (oštro, strogo prigovarati komu, oštro ukoriti koga, izgrditi/ispsovati koga), *skidati/skinuti komu glavu* (pogubiti, ubiti, ubijati koga; odrubiti/odsjeći komu glavu).

Ova grupa svojim značenjem se kreće od ukora i grdnje nekoga, fizičkog kontakta (udarca) te do značenja izuzetno ekspresivnog frazema skinuti kome glavu odnosno odrubiti glavu.

Dosađivanje komu

Dosađivanje nekome se najčešće izražava frazemima u kojim se neko nalazi nekom navrh/dovrh/vrh glave ili nad glavom: *biti komu na glavi* (1. biti komu na teretu/na brizi; 2. prisjesti/dosaditi komu), *biti/doći komu navrh/dovrh/vrh glave* (dojaditi/dodijati/dosaditi komu, imati svega dosta), *penjati se/popeti se komu na glavu/navrh glave* (dojaditi/dosaditi/dosađivati komu, biti nepodnošljiv kome), *sjesti komu na glavu* (postati nesnosan/težak), *visjeti komu nad glavom/iznad glave* (1. nadgledati koga, paziti na koga; 2. dosađivati komu), *vršljati komu trnje na glavi* (mučiti, zanovijetati, dosađivati; objesno postupati s kim). Osim ovih značenja, po glavi se može "hodati": *hodati/igrati/skakati komu po glavi* (dosađivati/dojađivati komu, biti nesnosan), može se "sjeći" ili "tući" na glavi: *sjeći komu duhan na glavi* (dosađivati komu, zadavati komu velike teškoće), *tući/tući komu luk na glavi* (mučiti koga, dosađivati komu, zanovijetati). Glava se može "probijati": *probijati/probiti komu glavu* (dosaditi/dosađivati/dodijavati komu ponavljanjem

jednog te istog), ali se može i *narasti komu preko glave* odnosno dodijati/dosaditi komu do neizdržljivosti.

Vodstvo, vlast

Frazemi sa sastavnicom "glava" u ovoj grupi označavaju osobu koja je na čelu porodice, vladara, nekoga ko nadgleda, ili izostanak takve osobe, što stoji u vezi s onim što glava predstavlja; dio tijela koji se nalazi iznad ostalih dijelova ili ono što se nalazi na vrhu, odnosno onaj dio koji upravlja ostalim dijelovima. Frazemi *biti komu nad glavom*, *imati koga iznad glave (nad glavom)* i *visjeti komu nad glavom (iznad glave)* imaju gotovo identično značenje (nadgledati/kontrolisati koga, biti pod nadzorom, paziti na koga). Frazemom *okrunjena/krunjena glava* se imenuje vladar, kralj, car odnosno osoba koja je "glava" države, carstva, kraljevine. Frazemom *glava kuće* prema značenju možemo dovesti u isti kontekst kao i frazem *okrunjena glava* jer označava "prvu i odlučujuću osobu u porodici, odnosno staratelja". Pronašli smo i jedan frazem kojim se označava nepostojanje vođe, vladara, a to je frazem *biti bez glave*.

Odgovornost, jamstvo

U frazemima ove vrste "glava" je garancija da će nešto biti učinjeno, čim se ističe njena važnost. Frazemi upotrebljeni u ovom kontekstu su: *dati glavu* (čvrsto jamčiti; biti uvjeren/ osvjedočen/siguran u što) i *jamčiti (svojom) glavom* (svjedočiti, jamčiti, zauzimati se za koga), a neizvršavanje obećanja jednako je odsijecanju glave.

Frazemom *tovariti/poslati komu na glavu* (1. opterećivati/opteretiti koga; 2. okrivljivati koga za što, činiti koga odgovornim za što) iskazuje se loš odnos prema nekome u smislu da se neko opterećuje preko mjere ili da se neko čini odgovornim za nešto. Frazem *objijati se komu o glavu* ima više značenja. Prvo je "pasti komu na teret", što znači da je neko odgovoran za nas, a drugo je "biti odgovoran za što, snositi odgovornost", odnosno da smo mi odgovorni za nešto.

Među prethodno navedenim frazemima, izdvaja se frazem *raditi što kao muha bez glave* u značenju "raditi nešto loše/nepromišljeno", a što podrazumijeva nedostatak odgovornosti.

Utjecaj na koga

Ukupan broj frazema ove vrste je 13. Izrazito su ekspresivni pošto se za njihovo oblikovanje i formiranje značenja koriste glagoli "izbiti", "napuniti", "tjerati/istjerati", "trljati/natrljati", "trpati", "uliti/ulijevati", "utjerati", "utuviti/utuvljivati" u kombinaciji sa sastavnicama "klin", "bubice", "mušice", "svjetlo", "pamet".

Frazemima ove vrste izražava se zaborav, uvjeravanje koga u nešto, nametanje mišljenja, shvatanja, uvjerenja, oslobađanje od predrasuda, savjetovanje, pokušaj da se neko opameti. Istog ili sličnog značenja su frazemi: *grijati kome glavu* (čestim ponavljanjem uvjeravati koga; nametnuti/nametati komu kakvo mišljenje/shvaćanje), *puniti/napuniti komu glavu* (uvjeravati koga; nametati/nametnuti komu kakvo mišljenje/shvaćanje/uvjerenje/misao/želju i sl.; nagovarati/nagovoriti koga), *trljati/natrljati komu glavu* (nametati komu kakvo mišljenje/shvaćanje), no ovaj

frazem osim ovog značenja ima značenje "savjetovati koga".

Frazemi kojima se neko nastoji opametiti, urazumiti ili uvjeriti u nešto su: *tjerati/istjerati komu bubice iz glave* (opametiti/urazumiti koga, otrijezniti/navesti koga da misli i postupa razumno), *tjerati/istjerati komu mušice iz glave* (opamećivati/opametiti koga), *uliti komu svjetlo u glavu* (opametiti/urazumiti koga, poučiti koga), *utjerati komu pamet u glavu* (urazumiti/opametiti koga).

Frazemi kojima se izražava nastojanje da neko nešto nauči, sazna, zapamti ili da ga se uvjeri u nešto su: *utuvljivati/utuviti/uliti i sl. komu što u glavu* (uporno se truditi da neko nešto nauči/sazna, zapamti; uvjeravati/uvjeriti koga) i *ulijevati/uliti komu što u glavu* (silom nastojati da neko što nauči/sazna/zapamti; uvjeravati koga; učiti koga čemu).

Frazemi kojima se neko nastoji uvjeriti da nešto napusti (predrasudu ili misao), da zaboravi su: *izbiti/izbrisati komu što iz glave* (učiniti da neko napusti kakvu misao/da što zaboravi, urazumiti koga) i *izbiti komu klinove iz glave* (osloboditi koga predrasuda).

Za uvjeravanje nekoga u nešto čestim ponavljanjem upotrebljavaju se frazemi: *trpati komu što u glavu* (uvjeravati koga u što (čestim ponavljanjem)) i *tucati komu što u glavu* (uvjeravati koga čestim ponavljanjem nastojeći da nešto usvoji).

Pokoravanje

Pronašli smo dva frazema ove vrste, a oni su: *prigibati/prignuti glavu (pred kim)* i *sagnuti/saviti/pognuti glavu (pred kim)*. Prvim frazemom izražava se pokoravanje nekome, priznavanje njegove vlasti ali i pristanak na nešto zbog nevolje. Drugim frazemom se također izražava pokoravanje nekome ili popuštanje. Pognuta glava je u ovim frazemima znak pokoravanja.

Rad

U frazemu *imati posla preko glave*, sastavnica "glava" je upotrebljena kao oznaka mjere, a preči tu mjeru znači biti suviše zaposlen i posvećen radu. Frazemom *ne dizati/ne dići glave/glavu (od posla (s posla))* također se izražava prezaposlenost i fokusiranost na posao. Frazem *uzeti posao na glavu* se upotrebljava u značenju "svojski se prihvatiti posla". Kako se može primijetiti, većina frazema izražava značenje prezaposlenosti.

Finansijsko stanje

Frazemima ove vrste označava se veliki dug/prezaduženost. "Glava" je ovdje, kao i u frazemima prethodne vrste, upotrebljena kao odrednica mjere. Da bi se opisalo stanje nekog ko je pretjerano zadužen, upotrebljava se frazem *zadužen preko glave*. Pretjerana zaduženost se izražava frazemima koji osim sastavnice "glava" imaju sastavnicu "kosa", koja također ima značenje jedinice mjere. Tako je onaj ko ima mnogo dugova *dužan kosom na glavi*, a onaj ko je prezadužen *ima više dugova nego kose na glavi*.

Prevara, obmana

Pronađen je samo jedan frazem ove vrste, a on uključuje dvije somatske sastavnice "glavu" i "oko". Posrijedi je frazem *zavadio bi dva oka u glavi* kojim se osoba određuje kao varalica ili spletkaroš. Frazemom se želi kazati da je neko toliko vješt u obamani da je u stanju posvađati dva oka iako gledaju isti predmet.

Brak

Postoje dva frazema kojima se izražava stanje braka, a to su *vezati (sebi) glavu* i *zaviti glavu*. Zanimljivo je da oba frazema nose negativnu konotaciju, ako posmatramo značenje glagola koji su sastavnice ovih frazema. Činom vezanja odnosno zavijanja ograničava se nečija sloboda, a možemo reći da se ona i oduzima. Tako se stupanje u brak posmatra kao izostanak slobode koju pojedinac uživa prije braka.

Nanošenje štete komu

Ovim frazemima se izražava nanošenje štete, bola kome, bilo na fizičkom ili duhovnom planu. Frazemima *baciti/staviti/udjenuti i sl. komu bubu u glavu* (izazvati nemir/nespokojstvo, probuditi sumnju), *baciti/pustiti komu crva u glavu*, također u istom značenju, izražava se nanošenje duševne boli. Ostale frazeme bismo nazvali "graničnim" s obzirom da se njima može izražavati kako nanošenje fizičke tako i duševne boli, što zavisi od konteksta u kojem su upotrebljeni. Takvi frazemi su: *biti komu o glavu* (biti na čiju štetu/propast), *biti/ubiti/utući koga, što u glavu* (uništavati/uništiti/upropastiti koga/šta), *činiti/raditi što preko čije glave* (raditi što na štetu koga i mimo znanja/volje drugoga), *dotući/utući koga u glavu* (1. uništiti koga; 2. uvjeriti koga obično u suprotno), *razbijati se/razbiti se/bititi se/objijati se/lupati se i sl. komu o glavu* (imati nevolje/poteškoće/brige, osvećivati se/osvetiti se), *smrskati/zgnječiti komu glavu kao zmiji* (uništiti koga), *tesati komu kola na glavi* (grubo postupati s kim, zlostavljati koga), *tucati/tući komu luk na glavi* (mučiti koga, dosađivati komu, zanovijetati), *utući/dotući koga u glavu* (1. uništiti koga; 2. uvjeriti koga obično u suprotno). Ukupno je pronađeno 11 frazema ove vrste.

Primijetili smo da u svom sastavu neki frazemi imaju izuzetno ekspresivne glagole koji izražavaju nanošenje štete "dotući", "utući", "razbijati", "ubiti", "objijati", "lupati", "smrskati", "zgnječiti", "tući", "dotući". Drugi za izražavanje značenja štete u sastavu imaju nazive životinja, obično štetočine (crva) ili onih životinja koje izazivaju nemir i nelagodu (buba).

Frazemi koji se odnose na ljudske osobine

U ovu grupu frazema svrstali smo one koji oslikavaju osobine; vanjski izgled/spoljašnost, pamet i mudrost, intelektualnu ograničenost, luckavost, pa i ludost, šašavost, tvrdoglavost, samouvjerenost i samostalnost te brižnost.

Vanjski izgled

Frazemima ove vrste opisuje se pojedinac prema fizičkim karakteristikama koje posjeduje ili ne posjeduje. Tako se za opis osobe sijede kose koriste frazemi *bijela glava* i *mudra/bistra glava*; osoba bez kose je opisana frazemom *bos po glavi*, a ako smo znatno veći od nekoga, upotrijebit ćemo frazem *moći se komu najesti tarhane s glave*.

Pamet, mudrost

Frazemima sa glagolom "imati", kakvi su *imati bistru glavu*, *imati (dobru) glavu*, *imati mozga u glavi*, *imati oči u glavi*, *imati soli u glavi*, *imati (malo više) u glavi* te njihovim odrednicama/sastavnicama "bistro", "dobru", "mozga", "oči", "soli" se označava da je neko mudar, pametan, razuman, da zna ispravno rasuđivati i procijeniti postojeće stanje. Frazemi koji kao sastavnice imaju pridjeve "bistra", "mudra", "bijela", "otvorena", "pametna", "učena" se upotrebljavaju da bi se osoba odredila kao mudra, pametna, učena, iskusna, obrazovana. Frazemom *jak u glavi* se fizička odrednica snage, moći prenosi na mentalni sklop te se fizička snaga poistovjećuje s mentalnom snagom. Da bi se izrazila nečija spretnost, snalažljivost, vrlina, koristi se frazem *ne dati se uhvatiti ni za glavu ni za rep*.

Intelektualna ograničenost

Frazemima *bukova glava*, *drvena/dubova/hrastva glava*, *pileća glava*, *prazna/šuplja glava*, *tvrda glava* označava se osoba koja teško shvata, neznalica, "ograničena" i glupa osoba. Pridjevi *bukova*, *dubova*, *hrastova* kojima se definiše vrsta stable, određuju nešto što je tvrdo. U tom kontekstu osoba koja ima dubovu, hrastovu ili bukovu glavu smatra se ne naročito pametnom. Frazem *pileća glava* nastao je kao referenca na pile, životinju koja ima mali mozak, te se i osoba za koju upotrebljavamo navedeni frazem smatra osobom ograničenog kapaciteta. Sinonim frazemu *prazna/šuplja glava* je frazem *nemati mozga u glavi*, gdje se nedostatak nečega, ovdje mozga, smatra izostankom pameti. Frazemima sa glagolom "imati" i sastavnicama "slamu", "cicvaru" (*imati slamu u glavi*, *imati cicvaru u glavi*) označava se suprotno od značenja posjedovanja nečega, tj. obilježava se nedostatak pameti, odnosno neko se prepoznaje kao neznalica, glupa ili maloumna osoba.

Luckavost, šašavost

Ovi frazemi čine jednu od najvećih grupa, a označavaju nedostatak razuma (ludost), luckavost, čudno i neobično ponašanje, zbuđenost, zanesenost, izgubljenost, izbezumljenost, zanesenost, fanatičnost, šašavost. Ove osobine se označavaju ili nedostatkom nečega ili postojanjem nečega što prirodno ne bi trebalo postojati.

Frazemi kojima se izražavaju luckavost, šašavost, izgubljenost, ludost... kroz nedostatak nečega su: *fali/nedostaje komu* (jedna, pokoja, treća i dr.) *daska u glavi*, *nemati sve šarafe u glavi*, *manjka/nedostaje/fali i sl. komu* (jedna) *duga u glavi*. Frazemi kojima se izražavaju iste osobine kroz višak nečega su: *došle/udarile komu lutke u glavu*, *imati bubu/e u glavi*, *imati dasku (previše) u glavi*, *imati muhe/mušice u glavi*. Drugi frazemi kojima se izražava jedna od osobina koja pripada kategoriji luckavosti ili šašavosti su: *juriti/jurnuti/trčati/otrčati/bježati i sl.* (kao) *bez glave*, *ići/poći/letjeti/poletjeti/hodati i sl.* kao *muha bez glave u kojima se nedostatkom "glave" označava zbuđenost, smušenost, smetenost*. Ostali frazemi ove vrste su: *izgorjeti po glavi*, *ozepti po glavi*, *šenuti glavom*, *biti glavom u oblacima*, a *nogama na zemlji*, *dobiti vrećom po glavi*.

Tvrđoglavost

Da bi se opisala tvrdoglava osoba koriste se frazemi sa sastavnicom "tvrda", "debela", "dubova", "drvena", "hrastova": *biti tvrde glave*, *čovjek drvene glave*, *debela glava*, *dubova/drvena/hrastova glava*, *tvrda glava*. Navedenim pridjevima koji označavaju nešto čvrsto i tvrdo izražava se osobina tvrdoglavosti. Drugi frazemi kojima se izriču tvrdoglavost i upornost su: *biti svoje glave*, *ići glavom kroz zid*, *imati tvrdu glavu kao koč*, *utući/zabiti/zapilti i sl. sebi što u glavu te utuviti/uvrtjeti i sl. (sebi) u glavu*.

Samouvjerenost, samostalnost

Frazemi koji čine ovu grupu su: *dići/dizati/podići glavu*, *držati visoko glavu*, *misлити/razmišljati svojom glavom*, *raditi/uraditi što iz svoje glave*, *raditi/odlučivati i dr. po svojoj glavi*. Samouvjerenost, ponos, smjelost, pa i oholost se izražavaju frazemima u kojima je glava (visoko) podignuta: *dići/dizati/podići glavu*, *držati visoko glavu*, *uzdignute glave*. Samostalnost i originalnost se izražavaju frazemima *raditi/uraditi što iz svoje glave*, *raditi/odlučivati i dr. po svojoj glavi* i *misлити/razmišljati svojom glavom*, gdje se riječ "glava" s naglaskom na riječ "svoja" smatra mjerom samostalnosti i originalnosti.

Brižnost

Frazemima ove vrste iskazuje se brižnost prema nekome/nečemu, izostanak neprijatnosti, nelagodnosti, ljubav prema nekome. Brižnost i ljubav prema nekome, nečemu izražavaju se frazemom *čuvati/paziti/voljeti i sl. koga kao oko (oči) u glavi* u značenju veoma brižno paziti nekoga, voljeti nekoga iznad svega. Izostanak neprijatnosti, nelagode izražava se frazemima *ni dlaku s glave ne treba izgubiti*, *(ni) dlaka s glave ne fali/ne poleti/ne padne*. Kod prvog spomenutog frazema je zanimljivo da se brižnost izražava poredbom s nečim što je svakoj osobi izuzetno važno, a to su "oči". Kod preostala dva frazema pažnja je postavljena na nivo bitnosti *gubljenja dlake s kose*.

ZAKLJUČAK

Istraživanje izvršeno na korpusu somatskih frazema koji se odnose na društvene odnose i ljudske osobine potvrđuje da su somatski frazemi jedna od najbrojnijih i najekspresivnijih vrsta frazema u bosanskom jeziku, iako istraživanje obuhvata samo dvije grupe frazema ovog tipa. Ekspresivnost se ne zasniva samo na njihovom značenju, već prije svega na neobičnim i u svakodnevnom govoru i jeziku nespojivim kombinacijama riječi/frazemskim sastavnicama. Brojnost ove vrste frazema se pripisuje tome što čovjek s dijelovima tijela povezuje sva dešavanja u svom životu – emocije, vrijednosti, vjerovanja, običaje, osobine, društvene odnose, stanja itd.

Somatski frazemi koji se odnose na društvene odnose su izrazito brojna grupa, a njima se izražavaju brige i problemi, kazna, dosađivanje kome, vodstvo i vlast, odgovornost i jamstvo, utjecaj na koga, pokoravanje, rad, finansijsko stanje, nanošenje štete kome, prevara i obmana, prednost i brak. S obzirom na znatan opseg odnosa koje izražavaju, ne čudi njihova brojnost.

Frazemi koji pripadaju grupi „brige, problemi“ izražavaju znatnu količinu briga izazvanih poslom i

obavezama, teret, nelagodnost, neprijatnost i nevolju. Frazemi koji pripadaju grupi „kazna“ izražavaju ukor, grdnju, nekoga, fizički kontakt, pa i smrtnu kaznu. Frazemi koji pripadaju grupi „vodstvo, vlast“ imenuju osobu koja se nalazi na čelu neke djelatnosti, porodice ili države i koju je zbog značajne pozicije koju vrši neminovno slijediti. Frazemi u grupi „odgovornost, jamstvo“ sastavnicu „glava“ u vezi s drugim sastavnicama upotrebljavaju da bi se dala garancija da će nešto biti učinjeno ili da će za učinjeno biti preuzeta odgovornost. Grupa frazema koji imaju značenje „utjecaj na koga“ ima možda i najviše primjera. Njihova značenja se kreću od toga da se neko uvjerava u nešto, da se neko oslobodi predrasuda, da se opameti pa do nastojanja da se nešto zaboravi. Jedna od najmanjih grupa frazema je ona kojom se izražava pokoravanje nekome. Samo su dva frazema ove vrste. U grupi frazema „rad“ sastavnica „glava“ je odrednica mjere, a prekoračiti mjeru znači biti pretjerano zaposlen. „Glava“ je odrednica mjere i u grupi frazema kojom se izražava finansijsko stanje, a ono je u prepoznatim frazemima izrazito loše. Samo je jedan frazem kojim se izražava prevara odnosno obmana, a označava varalicu. Mali je broj frazema koji pripadaju grupi „brak“, a ono što je zanimljivo je da imaju negativnu konotaciju. Grupa frazema koja znači „nanošenje štete komu“ je jedna od najbrojnijih vrsta frazema. Njima se izražava nanošenje štete, bola na duhovnom i fizičkom planu.

Somatski frazemi koji se odnose na ljudske osobine su znatno manje zastupljeni u odnosu na prethodnu grupu. Osobine koje su izražene frazemima ovog tipa su: vanjski izgled, pamet i mudrost, intelektualna ograničenost, luckavost i šašavost, tvrdoglavost, samouvjerenost i samostalnost te brižnost.

Frazemima iz grupe „vanjski izgled“ pojedinac se određuje prema fizičkim karakteristikama koje posjeduje ili ne posjeduje. Frazemima iz grupe „pamet, mudrost“ definiše se osoba koja zna pametno i ispravno rasuđivati te mudra i sposobna osoba. Frazemima iz grupe „intelektualna ograničenost“ označava se neznanica te osoba ograničenog shvatanja i glupa osoba. Frazemi iz grupe „luckavost, šašavost“ čine jednu od najvećih grupa, a imaju i širok raspon značenja, od neobičnog i čudnog ponašanja, izgubljenosti, šašavosti, luckavosti do ludosti. U frazemima iz grupe „tvrdoglavost“ sastavnica „glava“ je najčešće u vezi s pridjevima kojima se označava nešto tvrdo i neprobojno. Na taj način frazemima ove vrste

pojedinac se definiše kao uporan i tvrdoglav. Frazemima iz grupe „samouvjerenost i samostalnost“ izražavaju se pored ove dvije osobine i ponos, smjelost, originalnost ali i oholost. U posljednjoj grupi frazema kojima se izražava brižnost, frazemi se koriste i za izražavanje izostanka neprijatnosti, nelagode, ali i postojanja ljubavi prema nekome.

Analizirajući somatske frazeme sa sastavnicom „glava“ koji se odnose na društvene odnose i ljudske osobine, došli smo do zaključka da su oni pokazatelji stvarnih dešavanja u društvu, tradicijskih obrazaca, navika, običaja, svjedoci historijskih dešavanja, ali i način prikazivanja pojedinaca na osnovu njegovih mana i vrlina. Izučavanjem somatskih frazema, ali i frazema općenito, mogu se pratiti društvene zakonitosti i promjene, ali i zakonitosti i promjene koje se odnose na i prate pojedinca i društvo.

LITERATURA

- Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (1983). Rječnik simbola. Rijeka: Nakladni zavod MH.
- Ćoralić, Z. & Midžić, S. (2012). Bosanski frazeološki rječnik. Bihać: Univerzitet, Pedagoški fakultet.
- Dugandžić, A. (2019). Somatski frazemi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku. Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Goshkheteliani, I. (2019/20). Culture as reflected in somatic idioms. *Filolog*. Br. 10.
- Goshkheteliani, I. (2013). Idioms in Cross-cultural Communication. U: *Research of Phraseology Across Continents*. Vol. 2. University of Bialystok Publishing House: Bialystok.
- Lagodenko, J. (2013). Semantic Interpretation of Idioms: Cross-linguistic Approaches. U: *Research of Phraseology Across Continents*. Vol. 2. University of Bialystok Publishing House: Bialystok.
- Marmelić, H. (2013). Kognitivnolingvistički pristup hrvatskim somatskim frazemima sa sastavnicom *glava*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Matešić, J. (1982). Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika. Zagreb: Školska knjiga.
- Online izvori:
- <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61966>
 - <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=55997>

INFORMACIJE O AUTORU

Sanja Merzić

Nastavnički fakultet, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

e-mail: sanja.merzic@unmo.ba